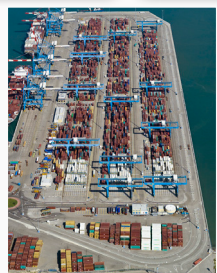

הערכה אסטרטגית ימית לישראל 2019/20

עורך ראשי: פרופ' שאול חורב

ערך והפיק: אהוד גובן

6. המדיניות הימית של איראן כפי שמצאה את ביטויה ב"מלחמת המכליות" של 2019

שלמה גואטה

הקדמה

מאז קיץ 2019 גבר המתח בין וושינגטון לטהרן עקב הכבדת הסנקציות על איראן בידי ממשל טראמפ על מנת להביאה לשולחן המו"מ בסוגיית הגרעין. באמצע שנת 2019 חלפה לה שנה (תקופת המעבר) שקצב טראמפ לנקיטת סנקציות חמורות שימנעו יצוא של נפט איראני. המתיחות גברה עם תפיסת המכלית האיראנית 'גרייס 1' (Grace 1) במיצרי גיברלטר בדרכה לסוריה. כל זה, גרם להתלקחות מחודשת של המתיחות סביב תנועת השיט במיצרי הורמוז, בעיקר בהקשר לתנועת מכליות הנפט מהמפרץ הפרסי ואליו.

בתגובה איימו שליטי איראן, ובהם הנשיא רוחאני ומפקדי משמרות המהפכה כי ארצם תחסום את מיצרי הורמוז ותמנע מעבר של מטעני דלק לשווקים הבינלאומיים. בהקשר זה כדאי לצטט אמירה של הנשיא רוחאני שנאמרה עוד במחצית השנייה של שנת 2018: "תמיד הבטחנו את הביטחון של המיצר הזה [הכוונה למיצר הורמוז], אל לכם לשחק בזנב האריה פן תצטערו על כך לנצח" (בתרגום חופשי מפרסית).¹

מפקד הצי האיראני, אדמירל חוסיין ח'אנזדי, הצהיר מצידו בתחילת מאי 2019, כי "הרפובליקה האסלאמית של איראן, בתגובה לסנקציות על יצוא נפט, תתעקש ותפעל להעביר ולייצא את הנפט שלה דרך מיצרי הורמוז".²

על רקע איומיה של איראן לפגוע בתעבורה הימית במיצרי הורמוז נשלח באפריל 2019 כוח משימה ימי אמריקאי בפיקוד נושאת המטוסים "אברהם לינקולן" על מנת להפגין נוכחות במפרץ עומאן/הים הערבי. מאז הגעתה לאזור, בחודש מאי 2019, נותרה נושאת המטוסים האמריקאית בים הערבי, ונמנעה מלחצות את מיצרי הורמוז אל תוך המפרץ הפרסי. ב-19 בנובמבר חצתה נושאת המטוסים "אברהם לינקולן" את מיצרי הורמוז ונכנסה לראשונה

1 <https://www.dw.com/en/iranian-president-hassan-rouhani-threatens-to-close-strait-of-hormuz/a-4477737> מתאריך 22.7.18 Deutsche Welle
Alexandra Ma גם במאמרה של <https://www.businessinsider.com/strait-of-hormuz-explainer-oil-us-iran-tensions-2019-7> מתאריך 13.8.19

2 <https://www.alalamtv.net/news/4198076/%D9%87%D9%83%D8%B0%D8%A7-%D8%B3%D8%AA%D8%B5%D8%AF%D8%B1-%D8%A7%D9%8A%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D9%86%D9%81%D8%B7%D9%87%D8%A7> מתאריך 2.5.19 בהרצאה שנשא בפני סטודנטים ללימודי דת.

למפרץ הפרסי. כניסתה אל תוך המפרץ הפרסי העלתה כצפוי את רף המתיחות בין שתי המדינות.

כניסתה של נושאת המטוסים למפרץ הפרסי (שבינתיים יצאה ממנו) הייתה במקביל לפריסה במרחב של מטוסי תקיפה אמריקאיים לרבות מטוסי F-35, מה שהעלה את החששות בקרב האיראנים מפני פעילות התקפית נגדם על רקע שורה של צעדים שהם נקטו מאז אמצע 2019 נגד מכליות נפט של המדינות המפרציות ונגד מתקני הנפט הסעודיים (אירועים שייסקרו בהמשך).

איראן איימה מספר פעמים בעבר לחסום את מיצרי הורמוז, אולם הפעם התלווה לאיום ביטוי מעשי ומוחשי בדמות עיכוב ומעצר של מכליות במפרץ הפרסי ובאזור המיצרים על ידי האיראנים. בנוסף לכך, המתיחות סביב תנועת מכליות נפט לובתה הפעם גם במוקדים אחרים, מחוץ לאזור מיצרי הורמוז, כמו במיצרי גיברלטר ובמרכז הים האדום, הפעם נגד מכליות בשירותה של איראן.

"מלחמת המכליות" בשנות ה-80 בעת מלחמת עיראק-איראן

תגבור הכוחות האמריקאיים במפרץ הפרסי מאמצע שנת 2019 על רקע החשש כי כוונת האיראנים לפעול נגד יעדים אמריקאיים או כנגד יעדים במדינות במפרץ, שהן בעלות בריתה של ארצות הברית, מחזיר אותנו לשנות ה-80 של המאה הקודמת, למלחמת עיראק-איראן הממושכת. במלחמה זו עמדה איראן בפני בעיה דומה של פגיעה הולכת וגוברת ביכולות יצוא הנפט שלה, מהלך שאותו יזם בשעתו הנשיא העיראקי, צדאם חוסיין, על מנת לגרום לירידה בהכנסותיה ולפגיעה קשה בכלכלתה של איראן.

העיראקים התמקדו אז בהפצצת תשתיות הנפט האיראניות במפרץ הפרסי ובתוך איראן עצמה, ובכלל זה גם הפצצת מכליות זרות שבאו לטעון נפט איראני, שנפגעו בעקבות כך, במה שקיבל באותה עת את הכינוי "מלחמת המכליות". האיראנים מצידם החליטו להפעיל צעדים נגדיים ולהגיב בדרכים צבאיות נגד בעלות בריתה של עיראק במפרץ, ואיימו (במאי 1984) למנוע את יצוא הנפט מהמפרץ בכלל, במיוחד כנגד ערב הסעודית וכווית שסייעו באותה עת לעיראק. כן איימו לתקוף נמלים, מתקני נפט ומטרות חיוניות אחרות במדינות אלה. בכך קיוותה איראן להפעיל לחץ בינלאומי על עיראק להפסיק את המצור על יצוא הנפט מנמליה במפרץ הפרסי.

מכאן ואילך הסתבכו פני הדברים. אין ספק, כי שיבוש השיט במפרץ הפרסי פגע במידה שווה בצדדים הניצים, שכן הוא הפחית את הכנסותיהם מיצוא הנפט. גם סעודיה וכווית נפגעו מאותה "מלחמת מכליות" שנמשכה במלוא עוזה לפחות עד סוף שנת 1987. בשל

חששותיה של נסיכות כווית הקרובה לעיראק, הסכימה ארה"ב כי דגל אמריקאי יונף על מכליות הנפט של כווית על מנת להרתיע בדרך זו כל התקפה עליהן.

אולם למרות הנפת דגל ארה"ב על המכליות, או אולי בשל כך, נמשך השיבוש בתנועת מכליות, וביולי 1987 נפגעה המכלית "בריג'טון" (Bridgeton), שהניפה דגל ארה"ב ממוקש איראני. היריעה קצרה מכדי לפרט את כלל האירועים שבמהלכם פגעו האיראנים במכליות השייכות לבנות בריתה של ארה"ב בין החודשים יולי-אוקטובר 1987, לרבות באמצעות מוקשים ימיים וטילי חוף-ים.³

ארה"ב ראתה במעשים אלה התגררות ופגיעה ישירה בה. יש לציין כי בשנים אלו הייתה ארה"ב תלויה בנפט מהמזרח התיכון. בסוף אותה השנה (1987) חלה רגיעה מסוימת במצב, כנראה מפני שהאיראנים הבינו שהמשך התקפותיהם על כווית וערב הסעודית ופגיעה בשיט אליהן, יביאו לתגובה אמריקאית חריפה שתחמיר משמעותית את מצבם.⁴

"מלחמת המכליות" הנוכחית

מאז אותה "מלחמת מכליות" בשנות ה-80, היו עוד כמה אירועים של עליית המתיחות על רקע חופש השיט במצר הורמוז, כשאיראן איימה מספר פעמים לחסום את מיצרי הורמוז, כמו למשל בשנת 2011 או בשנת 2015. אולם הפעם, מאז אמצע 2019, כנראה בשל עניבת החנק של הסנקציות הכלכליות ההולכת ומתהדקת, מתלווים לאיום צעדים וביטויים מעשיים ומוחשיים, שאינם מצריכים פרשנות מיוחדת באשר לשאלה מי הגורם העומד מאחוריהם. בנוסף לכך, עיכבה ועצרה איראן בתואנות שונות, מכליות ששטו באזור המיצרים.

האירוע הראשון התרחש ב-12.5.2019, עת הותקפו ארבע מכליות נפט מול נמל פוג'ירה באיחוד האמירויות. נמל פוג'ירה שוכן בצידם הפתוח של מיצרי הורמוז, והיה בהתקפה זו כנראה משום האיתות שנמל זה אינו יכול לשמש מעקף להוצאת נפט באמצעות צינורות אל מחוץ למפרץ הפרסי אל נמלים כגון פוג'ירה.⁵

3 המערכה על הימים – תולדות העוצמה הימית, מאת: מאיר שש מהדורה דיגיטלית, פרק כד.

<https://benyehuda.org/read/12016>

4 איראן-ללמוד מלקחי ההיסטוריה. פסח מלובני מתאריך 13.5.19 מאמר ב: <https://www.israeldefense.co.il/he/node/38483> וכן Suyin Haynes מתאריך 23.7.19 <https://time.com/5632388/strait-of-hormuz-iran-tanker>

5 יחב"ל על הזמן, 15.5.19, <http://iglobali.com/?p=89004>

ב-13 יוני 2019 הותקפו שתי מכליות נפט, האחת שייכת לנורבגיה והשנייה שייכת ליפן, שהפליגו במפרץ עומאן. ארה"ב האשימה את איראן במעורבות בתקיפה, איראן הכחישה.⁶

איור 1: אחת משתי המכליות שנפגעו ב-13 יוני 2019⁷

כעבור שבעה ימים הפילה איראן מל"ט אמריקאי שטס בסמוך למיצרי הורמוז. לזמן קצר הייתה ציפייה לתגובה אמריקאית, אולם זו לא התממשה. הנשיא טראמפ טען כי תגובה כזו הייתה מביאה לקורבנות רבים, ולכן הוא מעדיף להכביד את הסנקציות, ולא לבצע פעולת תגמול צבאית.

בתחילת חודש יולי 2019 יורטה מכלית ענק בשם 'גרייס-1' בגיברלטר על ידי כוחות מיוחדים בריטיים. המכלית הפליגה מסביב לאפריקה עם מטען של נפט גולמי שנועד לסוריה. המכלית שוחררה כעבור כ-50 יום, והמשיכה בהפלגתה למזרח הים התיכון.

ב-10 ביולי 2019 נעשה ניסיון של משמרות המהפכה האיראניים ליירט ללא הצלחה מכלית בריטית שהפליגה במפרץ הפרסי. פריגטה בריטית התערבה וסיכלה את היירוט של המכלית. ב-18 ביולי הצליחו גורמי משמרות המהפכה של איראן להסיט ממסלולה מכלית שפעלה בשירות איחוד האמירויות, וגרמו לה להגיע לחופי איראן במפרץ הפרסי.

ב-19 ביולי 2019 עצרה איראן שתי מכליות בריטיות שהפליגו במים בינלאומיים ליד איראן. האחת שוחררה זמן קצר לאחר מכן, אך השנייה, "אימפרו סטנה" (Impro Stena) נותרה במעצר איראני עד סוף חודש ספטמבר 2019.

6 האירועים שהתרחשו בחודשים מאי-יולי 2019, נסקרים במגוון מקורות, בין השאר, במאמרה של Alexandra Ma, שם (בקיזור שבהערה 1 הנ"ל). כמו כן אצל פזית רבינא מתאריך 27.7.19. <https://www.makorishon.co.il/international/157949>

בתוך כך, ב-14 בספטמבר התבצעה תקיפה נרחבת של יעדי נפט בסעודיה על ידי מל"טים וטילי שיוט ששוגרו משטחה של איראן. על פי אחת הגרסאות החלו האיראנים לתכנן מתקפה זו במאי 2019 על מנת להעניש את ארה"ב על פרישתה מהסכם הגרעין, ועל הסנקציות נגדה מצד ארה"ב והולכות ומחמירות. על פי אותה גרסה תכננו האיראנים לתקוף בין השאר נמל ימי בסעודיה. לבסוף הוחלט להסתפק בתקיפה של יעדי נפט בסעודיה של חברת ערמקו.⁸

בתאריך 11 באוקטובר 2019, מכלית איראנית בשם SABITI, שהפליגה בים האדום מערבית לנמל ג'דה הסעודי, ניזוקה משתי פגיעות של חימוש כלשהו שהופעל כנגדה. זהות המבצעים לא ידועה, ומאז אוקטובר האירוע נחקר על ידי הרשויות באיראן. בתאריך 30.11.2019 הצהיר סגן מפקד המבצעים של הצי האיראני, מוחמד מוסווי, כי איראן תגיב להתקפת הטרור נגד מכלית הנפט שהתרחשה בחודש אוקטובר. מדבריו השתמע כי נחשפה זהות המבצעים.⁹

בשבוע הראשון של ינואר 2020 חוסל על ידי ארה"ב קסאם סולימאני מפקד כוח קודם האיראני ומי שהיה אחראי על יצוא המהפכה האיראנית לאזור, וזאת לאחר מספר אירועי ירי טילים על בסיסים אמריקאים בעיראק וניסיון חדירה לשגרירות ארה"ב בבגדד. במסגרת אירועים אלו תגברה ארה"ב את כוחותיה בעיראק. במועד שבו מאמר זה נסגר והועבר לדפוס, הגיבה איראן על חיסולו של סולימאני וביצעה בליל ה-6 ינואר שיגור של מטח טילים לעבר בסיסי צבא של ארה"ב בעיראק. לאור העובדה שלא היו נפגעים בנפש (בניגוד לטענת האיראנים שנפגעו עשרות) החליט טראמפ להכיל את האירוע.

נתוני יסוד גאוגרפיים וגורמים משתנים

במזרח התיכון קיימים ארבעה צווארי בקבוק (נקודות משנק ימיות - Choke Points)¹⁰ שהם בעלי חשיבות בינלאומית אסטרטגית: מיצרי הורמוז, שני קצות הים האדום-מיצרי באב

8 כתבת סוכנות רויטרס, מובאת באתר <https://news.walla.co.il/item/3325801> וכן באתר <https://www.israeldefense.co.il/he/node/41052>. שתי המובאות מתאריך 25.11.19.

9 Iran Navy starts mass production of 'Jask' cruise missile, unveils other military projects, <https://www.presstv.com/Detail/2019/11/30/612482/mass-production-of-Jask-cruise-missile>

10 בנושא זה ראה מאמר מתוך עדכן אסטרטגי /כרך 14/גיליון 2/יוני 2012: "צווארי בקבוק" ימיים לפגיעותם של מיצרי-ים במזרח התיכון מאת יואל גוז'נסקי, גליה לינדנשטראוס, יונתן שכתר. יצוין כי במאמר המקורי עוסקים מחבריו בשלושה צווארי בקבוק ימיים. לאור ההשפעה והנוכחות ההולכת וגוברת של איראן בשנים האחרונות בדרום הים האדום, עקב החסות שהיא מעניקה לחות'ים בתימן, מתייחס המאמר הנוכחי לבאב אל-מנדב כאל צוואר בקבוק נוסף העומד בפני עצמו בנפרד מצוואר הבקבוק של מפרץ ותעלת סואץ.

אל-מנדב בדרום הים האדום ומיצרי יובל ותעלת סואץ בצפון הים האדום. נקודת המשנק הרביעית היא המיצרים הטורקיים: הדרדנלים והבוספורוס המחברים בין הים התיכון לים השחור.

מתוך אותם ארבע נקודות משנק, איראן חולשת ושולטת או משפיעה על שתיים מתוכן. על מיצרי הורמוז היא שולטת וחולשת מקדמה דנא. בנוסף לכך, היא חולשת ומשפיעה בשנים האחרונות במידה רבה על מיצרי באב אל-מנדב בדרום בים האדום, זאת מאז פרשה את חסותה על המורדים החות'ים בתימן תוך כדי שהיא מציידת אותם במיטב מערכות נשק מתקדמות כולל רחפנים, טילים ורקטות קרקע-קרקע ואמצעי לחימה ימיים כגון מוקשים, טילים ימיים, סירות חמושות וסירות נפץ.

המוצא הצפוני של הים האדום ותעלת סואץ נתון בלעדית תחת שליטה מצרית, אולם אף הוא משמש מעת לעת, כיעד לפעולות טרור מצד גורמים שלא דווקא קשורים לארגוני חסות של איראן. אולם ככל שאיראן תרצה להסלים את פעילותה העוינת במרחב מפרץ סואץ היא בהחלט תוכל לעשות זאת כפי שהיא יזמה, בשעתו, בשנת 1984 (במהלך מלחמת איראן עיראק) ביצוע מיקוש ימי במפרץ סואץ. לוב, שבאותן שנים תמכה באיראן במלחמתה עם עיראק, ביצעה את משימת המיקוש ככל הנראה לבקשתה של איראן, זאת באמצעות אוניית גלנוע שבבעלותה (האונייה "גאת"). המטרה הייתה הענשת מצרים על תמיכתה בעיראק ושיבוש תובלת אמל"ח עבור צבא עיראק מנמל סואץ בפתח הדרומי של תעלת סואץ לנמלים בעקבה או בסעודיה.¹¹

באשר למיצרים הטורקיים, הם כמובן מצויים כיום לחלוטין מחוץ לשליטה או השפעה איראנית, גם לא ברור אם יש לאיראן כיום בכלל צורך או אינטרס במרחב זה, כפי שאולי היה להם בעבר אינטרס כזה, בעת העתיקה, בתקופת האימפריה הפרסית ומלחמותיה הימיות עם היוונים.¹²

גם אם איראן תממש בעתיד את שאיפתה הגאו-אסטרטגית ותבסס נוכחות ימית בחופי סוריה, לא סביר שהיא תשאף להשפיע על צוואר הבקבוק הימי הזה, שכן היא תיתקל, קרוב לוודאי, בהתנגדות חריפה מצד רוסיה וטורקיה.

מבין אותם ארבעה צווארי בקבוק ימיים, נתמקד במאמר הזה, על רקע ההתרחשויות בשנת 2019, במיצרי הורמוז ובמיצרי באב אל-מנדב בדרום הים האדום. שני המוקדים

11. Levie, Howard. *Mine Warfare at Sea*. Dordrecht, NL: Martinus Nijhoff, 1992.

12. מלחמותיו הימיות של קסרקסס נגד היוונים במאה החמישית לפנה"ס. מגוון רב של מקורות על השימוש שעשו הפרסים ובני בריתם הפניקיים במיצרים הטורקיים. בין השאר בספרו של מאיר שש "המערכה על הימים פרקים ו'ז' (מהדורה דיגיטאלית בהערת שוליים מס' 3 לעיל).

האלה הוזכרו בהצהרה שאותה נשא מפקד הצי האיראני, האדמירל חוסיין ח'אנזאדי, בשבוע האחרון של נובמבר 2019, ואשר השתמע ממנה כי איראן תפעל נגד כל איום שיופעל מצד מדינות עוינות על מכליות נפט שלה במפרץ הפרסי ובים האדום.¹³

איור 2: מפקד הצי האיראני-חוסיין ח'אנזאדי

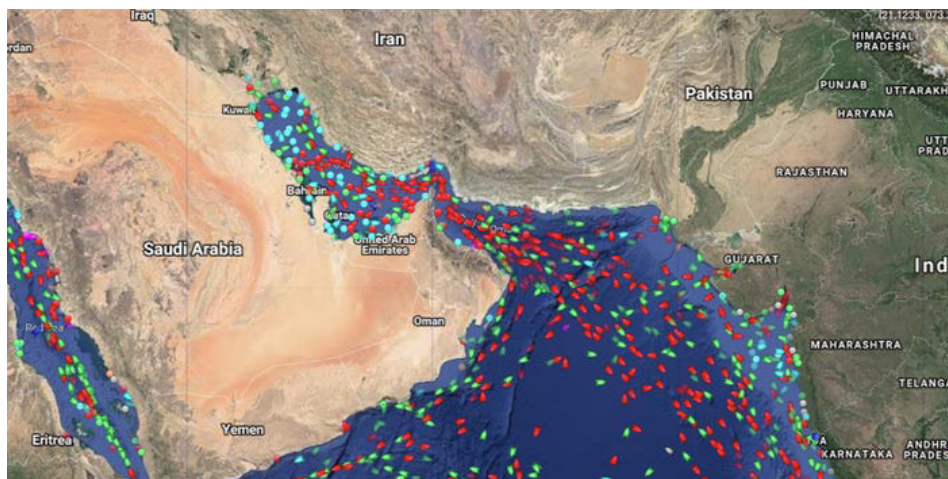
המפרץ הפרסי ומיצרי הורמוז - נתוני יסוד וגורמים משתנים

איראן גובלת עם שני מרחבים ימיים. האחד הוא הים הכספי שיש לאיראן בו חופים באורך של כ-700 ק"מ, וחשיבותו נובעת הן בשל קרבתו לעיר הבירה טהרן, הן בשל אוצרות הטבע המצויים בו, והן בשל השכנות עם מדינות באסיה ובאירופה (רוסיה). המרחב הימי השני של איראן הוא המפרץ הפרסי ומפרץ עומאן, מרחב שבו יעסוק מאמר זה.

מִיצְרֵי הוֹרְמוֹז מִחְבְּרִים אֶת הַמִּפְרָץ הַפְּרָסִי (הַמְּדִינֹת הָעֶרְבִיּוֹת וּבִמְיֻחָד שְׁכֻנְתֵיהֶן שֶׁל אִירָאן בְּחֻצֵי הָאֵי עֶרֶב מִקְפִּידוֹת לִכְנוֹתוֹ "הַמִּפְרָץ הָעֶרְבִי") עִם מִפְרָץ עוֹמָאן וְהַיָּם הָעֶרְבִי וְהָאֻקְיָנוֹס הַיְהוּדִי. הַמִּיצְרִים שׁוֹכְנִים בֵּין אִירָאן בְּצִפּוֹן לְבֵין עוֹמָאן וְאִיחּוּד הָאִמִּירוּיּוֹת בְּדֶרֶם.

נתיב זה של ספנות הוא אחד העמוסים בעולם, מאחר שחלופות של הולכת נפט או גז באמצעות צנרת אינן משמעותיות. מוערך שכ-21 מיליון חביות של נפט גולמי עוברות במִיצְרֵי הוֹרְמוֹז מְדִי יוֹם. כְּמוֹ כֵן מוֹעֵרֵךְ כִּי קְרוֹב לְשִׁלִישׁ מִכֵּל סַחַר הַנֶּפֶט בְּדֶרֶךְ הַיָּם עוֹבֵר בְּמִיצְרֵי הוֹרְמוֹז, וְכֵן כ־20% מִכֵּל הַגָּז הַטְּבַעִי. לְהַמְחֵשֵׁת הִיקְפִי הַתְּנוּעָה מְצוּרְפֵת לְהֵלֵן כְּהַמְחָשָׁה, מִפְּהָ הַמְצִיגָה תְּנוּעָה יְמִית בְּמִיצֵר הוֹרְמוֹז ב-5 בִּיּוֹלִי 2019.

13 הצהרה שנתן חוסיין ח'אנזאדי, בסוף נובמבר 2019, שבמהלכה התייחס לנוכחות של הצי האיראני במפרץ עדן ובים האדום. <https://www.alamtv.net/news/4566591/%D8%A5%D8%B1%D8%B3%D8%A7%D9%84-64-%D9%85%D9%86-%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%B7%D8%B9-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B3%D9%83%D8%B1%D9%8A%D8%A9-%D9%84%D8%AE%D9%84%D9%8A%D8%AC-%D8%B9%D8%AF%D9%86-%D8%AD%D8%AA%D9%89-%D8%A7%D9%84%D8%A7%D9%86>

איור 3: מפה המציגה תנועה ימית במיצר הורמוז ב- 5 ביולי 2019.¹⁴

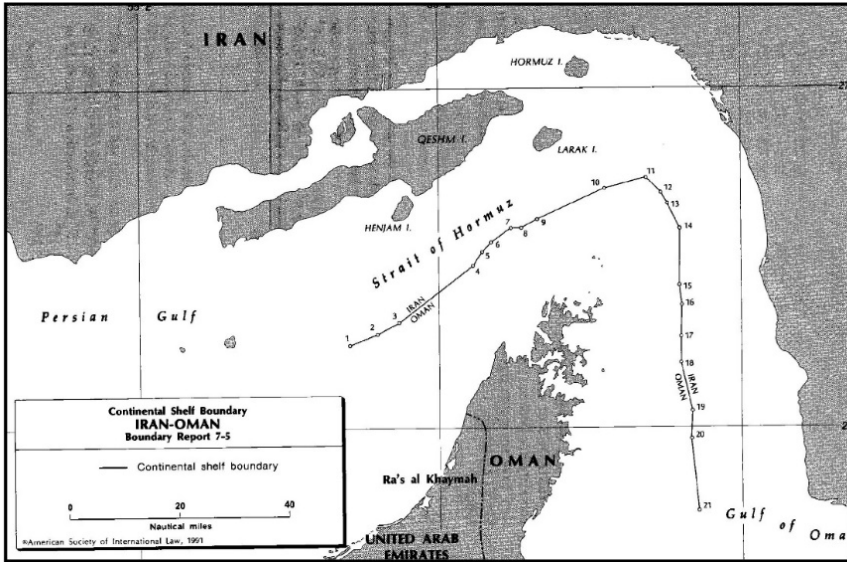
רוחב מיצרי הורמוז במקום הצר ביותר הוא כ-33 ק"מ, אולם רוחב נתיב השיט הבינלאומי עומד על כ-10 ק"מ בלבד. נתיב השיט בכניסה למפרץ הפרסי מצוי במים הטריטוריאליים של עומאן, אך מעט בהמשך משם, מכליות מתקרבות לאיים שבשליטת איראן – שבעה מתוך שמונה איים מרכזיים הסמוכים למיצרי הורמוז ממערב. המיצרים הם בינלאומיים המובילים מהים הערבי לתוך המפרץ הפרסי, ומשמשים כמוצא ימי יחיד עבור מספר מדינות במפרץ (עיראק, כוית, איחוד האמירויות, קטר).

איור 4 מתאר את הגבול הימי במיצרי הורמוז, בין איראן לעומאן, בהתאם להסכם שנחתם בין שתי המדינות בשנת 1974.

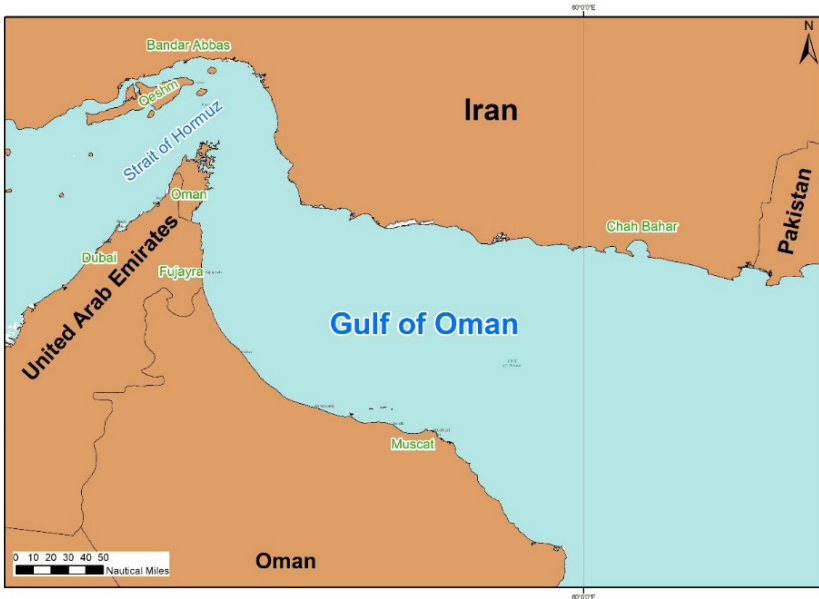
בהשוואה לשכנותיה בחצי האי ערב איראן נהנית מיתרון גאוגרפי. חופיה במפרץ הפרסי ובמפרץ עומאן משתרעים משני צידיו של מיצר הורמוז באורך כולל של כ-2,300 ק"מ. מתוכם מעל ל-1,400 ק"מ בתוך המפרץ הפרסי, ממיצרי הורמוז במזרח ועד לגבול עם עיראק בצפון מערב. בקטע זה של החוף האיראני, ובסמיכות רבה למיצרי הורמוז, מצוי הנמל הראשי של איראן, נמל בנדר עבאס, המשמש כבסיס הראשי של הצי האיראני.

אורך חלקו השני של החוף האיראני הוא כ-850 ק"מ בגדה הצפונית של מפרץ עומאן, ממיצרי הורמוז ועד לגבול עם פקיסטן במזרח. בקטע זה של החוף האיראני ממוקם נמל שאח-באהר השוכן בסמיכות קרובה לגבול הימי עם פקיסטן.

¹⁴ MarineTraffic.com, מתאריך 5.7.19. התצלום לקוח מתוך מאמרה של Alexandra Ma (ראה הערת שוליים 1 לעיל).

איור 4: מפה המתארת את הגבול הימי במצרי הורמוז, בין איראן לעומאן בהתאם להסכם שנחתם בין שתי המדינות בשנת 1974.¹⁵

איור 5: החוף האיראני במפרץ עומאן, (עיבוד מחשב עצמי)

כלומר, איראן חולשת על מיצרי הורמוז משני צידיו (לפני המיצר ואחריו) עם מערכות נשק, מערכות גילוי ובקרה כמו גם כלי טיס וכלי שיט המשתייכים לצי האיראני ולמשמרות המהפכה הימיים (להלן: משה"מ ימי). לכך יש להוסיף קבוצה של איים ימיים בתוך המפרץ הפרסי בתחומי המים הריבוניים של איראן, ואשר חלקם משמשים כבסיסים מבצעיים ולוגיסטיים בשימוש הצי והמשה"מ הימי.

אחד האיים הבולטים במפרץ הפרסי והמשתייך לאיראן הוא האי קשמ (Qeshm Island), השוכן בסמוך לחופה הדרומי של איראן. שטחו של האי כ-1500 קמ"ר, אורכו המרבי 136 ק"מ ורוחבו המרבי 40 ק"מ. בשל מיקומו יש לו חשיבות אסטרטגית גבוהה. אי נוסף בתוך המפרץ הפרסי, מערבית לאי קשמ וקטן יותר ממנו הוא האי קיש (Kish Island). אי זה הוזכר בעבר כמי שבקרתו התבצעה, בדצמבר 2001, העמסת אמל"ח על גבי אוניית מטען בבעלות אש"פ. זו הייתה האונייה KARIN-A שגורמי משה"מ העמיסו עליה כמות רבה של אמל"ח ממגוון סוגים, אמל"ח שנועד עבור הרשות הפלשתינית ברצועת עזה.¹⁶

איור 6: נתיבי השיט במיצרי הורמוז

מיצרי באב אל-מנדב ודרום הים האדום – נתוני יסוד וגורמים משתנים

באב אל-מנדב הוא מיצרים המפריד בין אסיה (תימן שבחצי האי ערב) לבין אפריקה (גיבוטי ואריתריאה שבקרן אפריקה), ומקשר בין הים האדום למפרץ עדן שבאוקיינוס ההודי. רוחבו

16 עמוס גלבוע, דרמה בים האדום, אפי מלצר בע"מ עבור המל"ס, עמודים 227, 235.

כ-28 ק"מ. האי פרים שבתחומו מחלק את המיצר לשניים, וחלקו המזרחי ברוחב כ-3 ק"מ ובעומק כ-30 מ', וחלקו המערבי ברוחב כ-25 ק"מ ובעומק המקסימלי מעל 300 מ'.

אותו האי פרים, הקרוב לצידו התימני של המיצר, שימש ביוני 1971 בסיס יציאה לחוליית פיגוע של ארגון החזית העממית של ג'ורג' חבש וסגנו ודיע חדאד, שהגיחה מהאי על גבי סירה מהירה ששיגרה מספר רקטות RPG לעבר המכלית "קוראל-סי", שהייתה בדרכה מהמפרץ הפרסי למסוף הדלק באילת.¹⁷ מיצרי באב אל-מנדב זכורים גם כצוואר בקבוק ימי בימי מלחמת יום הכיפורים (1973) מפרוץ המלחמה ועד שנחתמו הסכמי הפרדה הראשונים בין ישראל למצרים בנובמבר 1973. באותה מלחמה הפעיל הצי המצרי הסגר ימי בדרום הים האדום למניעת תנועת מכליות בשירות ישראל מהמפרץ הפרסי לנמל אילת ולהפך. לצורך ביצוע הסגר זה הפעיל הצי המצרי שתי משחתות ופריגטה שהתבססו על נמלים ידידותיים בצפון תימן (נמל חודידה) ובדרום תימן (נמל עדן).¹⁸

איור 7: מיצרי באב אל-מנדב והאי פרים הקרוב יותר לגדה המזרחית של המיצר

בתוך כך התאחדו בשנת 1990 צפון תימן ודרום תימן, והוקמה רפובליקת תימן הדמוקרטית העממית. האביב הערבי שפרץ בתחילת העשור הנוכחי לא פסח על מדינת תימן המאוחדת. בשנת 2011 נקלעה המדינה למאבקים פנימיים, שאחד הפלגים שהיו והינם שותפים

17 זאב אלמוג, מפקד שייטת 13 - הפלגות חיי, כנרת, זמורה ביתן, 2014, עמ' 720-724

18 מגוון של מקורות שסקרו וניתחו את מהלכי המלחמה בין מצרים לישראל במהלך אוקטובר 1973. בין היתר, ריאיון בשנת 2012 עם אשרף רפעת מי שהיה ראש אגף המבצעים של הצי המצרי במלחמת יוה"כ: <https://www.elbalad.news/287297>

למאבקים אלו הם החות"ים – קבוצה אתנית שיעית זיידית בתימן. עקב האופי השיעי של הארגון, החות"ים מקיימים קשרי ידידות עם איראן ועם חיזבאללה, ורואים בגופים סונים שונים כגון ערב הסעודית ואל-קאעידה בחצי האי ערב אויבים.

בהדרגה צברו החות"ים עוצמה ברחבי תימן עד שבפועל בפברואר 2015 הודיעו כי הם שולטים למעשה על תימן כולה. החות"ים קיבלו סיוע משמעותי מאיראן, לרבות אמצעי לחימה מתקדמים, אשר אפשרו להם את הניצחונות במערכות שאותם ניהלו בתוך הטריטוריה התימנית גופא ונגד המדינות השכנות כמו סעודיה ואיחוד האמירויות.

החסות שאותה פרסו האיראנים על החות"ים בתימן מעניקה להם בשנים האחרונות שליטה לא מבוטלת על מיצרי באב אל-מנדב שבדרום הים האדום – מיצר ימי חשוב המשמש לתנועת ספנות בינלאומית מהים התיכון והים האדום לים הערבי ולאוקיינוס ההודי.¹⁹

השליטה והאיום הימי הפוטנציאליים מצד איראן בדרום הים האדום, מעוררים באופן טבעי דאגה בקרב מדינות סוניות פרו-מערביות הגובלות בים האדום, כמו מצרים וסעודיה. אולם גם מדינות נוספות העושות שימוש במיצרי באב אל-מנדב לרבות תנועת מכליות מהמפרץ הפרסי לשווקים באירופה דרך הים האדום ותעלת סואץ.

בצד זאת, ניתן להעריך כי לאיראן עצמה יש אינטרס, בעיתוי הנוכחי, שנתיבי השיט בנקודות המשנק של הים האדום (באב אל-מנדב ותעלת סואץ) יפעלו בחופשיות ויהיו פתוחים לשיט. לכן, ככל שהמתיחות הנוכחית תתפתח ותגלוש לפעילות עוינת בעצימות נמוכה או בינונית, הרי שהיא תבוא לידי ביטוי בעיקר באזור המפרץ הפרסי ומיצרי הורמוז. ככל שהפעילות העוינת תהיה בעצימות גבוהה יותר, תוך שהמשטר האיראני יחוש שקיומו נתון בסכנה, הרי שעלולה לבוא לידי ביטוי גם פעילות עוינת בים האדום מידי איראן והחות"ים.

המרכיב הימי האיראני – הצבאי והאזרחי

בהלימה לשאיפותיה להיות מעצמה אזורית במזרח התיכון ובאוקיינוס ההודי, בנתה איראן את יכולותיה הימיות תוך הישענות על הזרוע הימית שלה הכוללת שני מרכיבים. המרכיב האחד הוא צי המלחמה האיראני המקבל בשנים האחרונות משאבים ועדיפויות

19 למידע נוסף על אודות הקשר האיראני-חות"י בהקשרו הימי ראו הערכה אסטרטגית ימית רבתי לישראל 2016 עמ' 98 http://hms.haifa.ac.il/images/publications/Report_2016/Full-Report-2016_17-98_HE.pdf; וכן: בהערכה אסטרטגית ימית רבתי לישראל 18/19, עמ' 93 http://hms.haifa.ac.il/images/pdf/report_2019.pdf. וכן: כתב מצרי בכיר מזהיר: הטילים שמספקת איראן לחות"ים מאיימים גם על תעלת סואץ <http://www.memri.org.il/cgi-webaxy/item?4563>; וכן מאמרו של ד"ר עוזי רובין מתאריך 7.10.19: מלחמת הטילים בדרום ערב: לקחים לישראל - <https://jiss.org.il/he/rubin-missile-war-in-southern-arabia>

מתוך מטרה שיהווה "צי של מים ירוקים"²⁰ כיאה למעצמה ימית אזורית. המרכיב השני הוא הכוח הימי של משה"מ שעליו מוטלות משימות התקפיות והגנתיות בתחומי המפרץ הפרסי בעיקר, אולם הוא בעל זרועות ארוכות למתן סיוע, הדרכה והשראה לכוחות ימיים שלוחים (proxy) באותם מוקדים שעליהם הטילה ומטילה איראן חסות: כגון בתימן הנשלטת על ידי החות'ים, בלבנון הנשלטת על ידי חיזבאללה, ברצועת עזה כשנשלטה בעבר על ידי הרשות הפלשתינית ובשנים האחרונות סיוע לארגוני החמאס והג'יהאד האיסלאמי. שלא לדבר על המעורבות וניסיונות האחיזה האיראניים בסוריה של אסד.

בשנות קיומם של שני המרכיבים שלעיל, מאז המהפכה האסלאמית בשנת 1979, קיימת תחרות ויריבות בין שני הגופים. אולם יש להניח כי בנסיבות של עימות או הסלמה ישלבו הצי האיראני וכוח המשה"מ הימי זרועות על מנת לחשוף במשותף "שיניים" הגנתיות והתקפיות מול כוחות עוינים מקרב מדינות מערביות או מקרב מדינות פרו מערביות במזרח התיכון כדי להפילם. ייתכן כי העובדה שסגן מפקד משה"מ הוא כיום אדמירל עלי פדווי, שהיה בעברו מפקד הצי האיראני, יהיה בה כדי לתרום לשיתוף פעולה מבצעי וטכנו-לוגיסטי בין שני הגופים בנסיבות של איום. לכל אחד משני המרכיבים יש יכולת להשלים את המוכנות הימית של איראן הן בתחום ההגנתי והן בתחום ההתקפי.

בנוסף לאותם מרכיבים ימיים צבאיים אין להתעלם מקיומה של תשתית ספנות אזרחית מפותחת ונרחבת באיראן, שהמשטר יכול לגייס אותה על מנת להירתם למאמץ הביטחוני באופן שוטף ולמאמץ מלחמתי בתווך הימי במקרה של עימות. אלמנטים מגויסים של צי הסוחר האיראני שימשו בעבר ועתידיים לשמש בעתיד כפלטפורמות להעברת אמצעי לחימה, כמוקדי שליטה ומודיעין מושטים, ובנסיבות מיוחדות עלולים להוות פלטפורמות מאוישות עם אנשים ואמצעי קומנדו ימי כמו גם אמצעים כגון מל"טים וטילי ים-ים.^{21,22}

20 המונח "מים ירוקים" חדש יחסית ומתייחס לכוח ימי שהינו בעל יכולת לפעול הרחק מחוץ לתחומי המים הריבוניים של ארצו לרבות יכולות פעולה באוקיינוס סמוך. זהו למעשה סיווג המגשר בין חיל ים/משמר חופים של "מים חומים" המתייחס לכוח ימי המסוגל לבצע פעולות משמר או פעולות צבאיות בטווחים מוגבלים במרחב ימי הכלול בתחומי המים הטריטוריאליים של המדינה, לבין צי של "מים כחולים" שהוא כוח ימי מעצמתי המסוגל לפעול ברחבי העולם, במרחבי האוקיינוסים, ולהפגין שליטה ועוצמה בטווחים רחבים ורחוקים כולל הימצאות של קבוצות קרב שבמרכזן נושאת מטוסים.

21 איל פינקו, הערכה אסטרטגית ימית רבתי לישראל 18/19, עמ' 80

22 עומר דוסטרי, האיום האיראני הימי: משמעויות והשלכות על הביטחון הישראלי והאזורי, מכון ירושלים לאסטרטגיה וביטחון, 12 ביוני 2019. https://jiss.org.il/he/dostri-iranian-naval-threat/?fbclid=IwAR1g7lr4HPTq9Qm8-GVVuKlAkpMoJ79YbyDZ8S8ud6ugP7YMhbm6kqf_LvI

סיכום ומסקנות

מאז קריסת משטרו של צדאם חוסיין בעיראק, בעקבות שתי מלחמות המפרץ בשנת 1991 ובשנת 2003, הולכת ומתבלטת איראן כמעצמה ימית אזורית הצוברת עוצמה צבאית ומדינית לא רק בתחומי המפרץ הפרסי, אלא גם במוקדים נוספים כמו לבנון, סוריה ותימן. התעצמותה של איראן והעלייה במעמדה האזורי ובביטחונה העצמי נובעות גם מהתדרדרות שחלה בשנתיים האחרונות במעמדו של הגוש הסוני בכלל, ובמעמדה של סעודיה באזור בפרט, ובמיוחד חוסר התגובה לאחר התקיפה המדהדת נגד יעדים סעודיים באמצע ספטמבר 2019. כמובן שלחיסולו של מפקד כוח קודס (סולימאני) בשבוע הראשון של ינואר 2020, תהייה השפעות מרחיקות לכת כשבשלב זה יש הרואים במצב העכשווי פוטנציאל נפיץ להתדרדרות ובה במידה יש הרואים במצב העכשווי, לרבות החמרה נוספת בסנקציות הכלכליות, משום צעדים שיהיה בהם כדי לרסן את התנהגותה המתלהמת של איראן כלפי ארה"ב ובנות בריתה באיזור. ימים יגידו.

כך או כך, מכלול האירועים המצטברים מאז ביטול הסכם הגרעין על ידי ממשל טראמפ, וביתר שאת מאז החרפת הסנקציות הכלכליות על איראן בשנת 2019, מעמידים את הזירה הימית בצפון מערב האוקיינוס ההודי (במיוחד בצווארי הבקבוק הימיים במיצרי הורמוז ובמיצר באב אל-מנדב), כמוקדי מתיחות העלולים להתפרץ בכל עת.

מנהיג איראן, עלי ח'אמנאי, מייחס חשיבות רבה לתווך הימי, ורואה בו מרחב שיכול להוסיף לכושר ההרתעה של איראן ולשאיפות ההתפשטות שלה. בעיני ח'אמנאי, היכולת הימית של איראן צריכה לכלול ממד התקפי – כגון בסגירה אפשרית של מיצרי הורמוז, וממד הגנתי – בהדיפה של פעולה התקפית אפשרית מצד המערב נגד איראן מכיוון הים. ח'אמנאי רואה בשדרוג היכולות של הצי האיראני מרכיב חשוב נוסף בהפיכתה של איראן למעצמה אזורית.²³

מטעם זו מוענקים בעת האחרונה לצי האיראני משאבים מיוחדים להגדלת עוצמתו, בין השאר יכולות פיתוח עצמאיות של אמצעי לחימה ימיים (ובכלל זה טילים ומל"טים), כמו גם בנייה עצמית של כלי לוחמה ימיים, לרבות משחתות. בטקס השקת שתי משחתות חדשות מדגם "אלבורז", בתחילת דצמבר 2019, העניק מפקד הצי האיראני ח'אנזאדי, הצהרה (יומרנית משהו) לפיה הצי האיראני מוכן לסייר באוקיינוס האטלנטי.²⁴

בהתחשב בעוצמה הימית ויכולות הפיתוח הטכנולוגי העצמאי של אמצעי לחימה שצברה איראן בעשורים האחרונים – יכולות הרלוונטיות מאוד בסביבה של סנקציות כלכליות כבדות

23 דוסטרי. שם.

24 "מביטה מערבה: איראן מוכנה לסייר באוקיינוס האטלנטי", המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 5 דצמבר 2019.

כנגדה – אין ספק שהיא מדינה מזרח תיכונית שיש לה אסטרטגיה ימית. ככזו יש לה יכולות, לפחות על פי נתוני הפתיחה, להסלים את העימות הימית בינה לבין מדינות המערב, ובראשן ארה"ב, ובינה לבין שכנותיה בחצי האי ערב או אף בינה לבין ישראל שאין בינה לבין איראן גבול משותף, אולם עלולה להיגרר לעימות צבאי שאותו תיזום איראן. בהקשר זה ראוי גם לציין כי הנוכחות וההשפעה האיראניות בדרום הים האדום עלולות להוות איום על תנועת הספנות בכלל, וזו הקשורה בישראל בפרט. גם מצרים, שנפח התנועה בתעלת סואץ חשוב לכלכלתה, לא תעמוד מנגד אם איראן תאיים על חופש השיט במיצרי באב אל-מנדב.

החרפת המתח במצרי הורמוז עלולה להשפיע רבות על מחירי הנפט הגולמי. המשחק בשוק האנרגיה רחב יותר, והשאלות הן האם סעודיה בעלת רזרבת הנפט הגדולה בעולם, תקוז את המחסור בנפט האיראני, וכן מה תהיה המדיניות הרוסית שיש לה אינטרס גדול שמחירי הנפט יעלו, שכן כלכלתה תלויה רבות במחירי הנפט? עם זאת יש לציין, כי מחירי הנפט בעולם עלו בשיעור של אחוזים בודדים בלבד לאחר ההתקפה בסעודיה, וגם עלייה זו נבלמה לאחר ימים ספורים, עובדות המעידות על גמישות רבה וקיומן של עתודות בשוקי הנפט בעולם.

מבחינתה של איראן, נשאלת השאלה, האם מעבר לצעדי הפרובוקציה שנקטה עד כה במפרץ הפרסי, תמשיך איראן להסלים את "מלחמת המכליות" בהיקף דומה למלחמה שהתנהלה בשנות ה-80? אז היא הילכה כזכור על חבל דק עד שהבינה שלא כדאי להגדיש את הסאה ולעורר את האמריקאים להגיב תגובה חריפה עד כדי קטלנית.

מאמר זה איננו עוסק באופן ממוקד בפעילות איראנית עוינת נגד ישראל בתקופה הקרובה, עם זאת ניתן לציין כמה אזכורים שצוינו בהקשר לפוטנציאל הפגיעה בספנות הקשורה בישראל בדרום הים האדום, וכן את דבריו של שר החוץ כץ שצוטט ואמר כי ישראל משתלבת (לכאורה) במהלך האמריקאי לאבטחת השיט במפרץ הפרסי בהיבטי המודיעין ובתחומים נוספים שבהם יש לה יתרון יחסי.²⁵

ככל שתהיה פעילות עוינת איראנית נגד ישראל, היא לא בהכרח תהיה קשורה במישרין ל"מלחמת המכליות" שגאתה בשנת 2019. בראייתה של איראן יש לה כביכול "חשבון פתוח" עם ישראל על רקע התקיפות החוזרות ונשנות של ישראל נגד יעדי המשה"מ בסוריה ונגד יעדים של החיזבאללה בלבנון. מעבר לכך, התפרצות מעשי איבה במפרץ הפרסי, לרבות פגיעה ביעד אמריקאי כלשהו על ידי האיראנים עלולה להיות מנוצלת ומלווה גם בפגיעה ביעד ישראלי בה בעת. זאת בדומה לאסטרטגיה שאותה נקט שליט עיראק, צאדם חוסיין, במלחמת המפרץ הראשונה כששיגר טילי קרקע קרקע 'אל-חוסיין' לעבר ישראל.

25 שר החוץ כץ חשף: ישראל משתתפת בקואליציית אבטחת נתיבי השיט במפרץ הפרסי, איתמר אייכנר, YNET 6 ביוני 2019. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5564712,00.html>